

ΧΡΥΣΗ ΤΑΙΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΒΥΣΣΟ

Στη μνήμη του E. *Vanderpool*

Το Νεκροταφείο

Το καλοκαίρι του 1973 ανέσκαψα με τη συνεργασία της αρχαιολόγου κ. Θεοδώρας Κυριακού μέρος ενός εκτεταμένου και οργανωμένου νεκροταφείου των Γεωμετρικών χρόνων στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αναβύσσου. Το νεκροταφείο βρισκόταν μέσα στο αγρόκτημα, ανθοκήπιο τότε του Παναγιώτη Δολτσέτη, πρώην ιδιοκτησίας Γεωργίου Νικολάου, που απέχει 3 χλμ. περίπου βόρεια από την ακτή της παλαιάς Φώκαιας.¹ Κατά το μεγαλύτερο μέρος του είχε ερευνηθεί από τους Εφόρους Αρχαιοτήτων Κώστα Δαβάρα (1965)² και Ευθύμιο Μαστροκώστα (1969 - 1970).³ Οι παλαιότερες ταφές χρονολογούνται στην Πρώιμη Γεωμετρική II Περίοδο (875 - 850 π.Χ), ενώ οι νεώτερες στην ΥΓ II β (720 - 700 π.Χ). Το 1973 ερευνήθηκαν συνολικά είκοσι τάφοι και δύο απλοί λάκκοι, που μαζί με τους τάφους του 1965 - 1970, ξεπερνούν τους εκατό. Έχουμε έτσι ένα από τα ελάχιστα, αν όχι το μοναδικό, γεωμετρικό νεκροταφείο της Αττικής που ερευνήθηκε ολόκληρο και μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη μελέτη των ταφικών εθίμων της εποχής σε αντιπαραβολή με τα σύγχρονα νεκροταφεία άλλων περιοχών της Αττικής, όπως της Μερέντας, της Νέας Ιωνίας, του Μαραθώνος και κυρίως με το νεκροταφείο του άστεως των Αθηνών, τον Κεραμεικό.

Οι περισσότεροι τάφοι έχουν Β. - Ν. προσανατολισμό, εκτός από λίγες εξαιρέσεις με τελείως αντίθετο Α. - Δ., προσανατολισμό (Τά-

φοι: XIV/65, XVII/73, XXXI/70, I/65). Στις λίγες αυτές εξαιρέσεις που παραβαίνουν τον κανόνα δεν είναι σαφές, πού οφείλεται ο Α. · Δ. προσανατολισμός, πάντως δεν φαίνεται να επιβάλεται από εξωτερικά αίτια (έλλειψη ή στενότητα χώρου) (Σχ. 1).

Σύμφωνα με το περιεχόμενο των τάφων κυρίως, τη χρονολογική κατάταξη της κεραμικής, μπορούμε να προσδιορίσουμε την οριζόντια στρωματογραφική κίνηση και επέκταση του νεκροταφείου από τα ΝΔ προς τα ΒΑ, όπου και πυκνώνουν οι τάφοι. Περιβάλλονται μάλιστα από περίβολο σε σχήμα Π, του οποίου το δυτικό σκέλος καταλήγει σε ορθογώνιο διμερές κτίσμα (Σχ. 1), που αναγνωρίστηκε ως χθόνιο ιερό.⁴

Στην πρώτη ΝΔ ομάδα που χωρίζεται μάλιστα σε επί μέρους συστάδες (Σχ. 2) οι τάφοι έχουν την τυπική μορφή των ορθογώνιων ορυγμάτων και των λάκκων καύσεως (trench - and hole - cremations) του 9ου αι. π.Χ., γνωστή κυρίως από την Αγία Τριάδα του Κεραμεικού⁵ και τη βόρεια κλιτύ του λόφου του Αρείου Πάγου των Αθηνών.⁶ Χρονολογούνται στην Πρώιμη Γεωμετρική ΙΙ (875 - 850 π.Χ.), τη μετβατική φάση της Μέσης Γεωμετρικής Ι (850 - 800 π.Χ.) και κατά μικρό μέρος στη Μέση Γεωμετρική ΙΙ περίοδο (800 - 760).⁷ Κατά τη Μ Γ ΙΙ συντελείται και η μετάβαση από την καύση στον ενταφιασμό, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Kubler στον Κεραμεικό⁸, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εγκαταλείπεται πλήρως η καύση.

Στην Ύστερη Γεωμετρική Ι α - β περίοδο (760 - 750 π.Χ. και 750 - 735 π.Χ.) η οριζόντια στρωματογραφική ανάπτυξη του νεκροταφείου διαταράσσεται. Υπάρχουν δύο βασικές συστάδες, μέσα στις οποίες όμως οι τάφοι απλώνονται ακτινωτά προς όλες τις κατευθύνσεις⁹ (Σχ. 3α - β). Οι νεκροί των τάφων της ΥΓ Ια - β (12 - 20 σε κάθε συστάδα) είναι πολύ περισσότεροι απ' τους νεκρούς των τάφων της προηγούμενης περιόδου. Το σύγχρονο δημοσίευτο νεκροταφείο της Μερέντας περιλαμβάνει εξίσου πολυάριθμους τάφους.¹⁰ Τα ίδια παρατηρούνται στον Κεραμεικό και σε τάφους της οδού Καβαλόττι, Πειραιώς και Θόλου Αγοράς.¹¹

Ακανόνιστα διαταγμένοι μέσα στις δύο προηγούμενες συστάδες, οι οποίες τελικά και ενοποιούνται είναι οι τάφοι της Υ Γ Ια και β περιόδου (735 - 720 π.Χ. και 720 - 700 π.Χ.) (Σχ. 4α - β). Περιελάμβαναν είκοσι πέντε περίπου ταφές ενηλίκων, καθώς και ταφές παιδιών και

νηπίων, οι οποίες αυξάνονται προοδευτικά προς το τέλος της περιόδου, όπως παρατηρείται και σε άλλα σύγχρονα νεκροταφεία της Αττικής, για παράδειγμα της οδού Νηλέως και Ερυσίχθονος ¹² και του Κεραμεικού (συστάδα τάφων Plattenbau).¹³

Κατά τον Ian Morris¹⁴ η ταφή (ενταφιασμός και καύση) μέσα σε οργανωμένα και χωροταξικά καθορισμένα νεκροταφεία αποτελούσε, από την περίοδο των Σκοτεινών Αιώνων μέχρι τα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ., αποκλειστικό προνόμιο της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας (των αριστοκρατών), η οποία μονοπωλούσε την ιδιότητα (και τα εξ αυτής απορρέοντα δικαιώματα) των γνήσιων πολιτών προβάλλοντας ως κριτήριο και αιτιολογία την απευθείας καταγωγή της από τα γένη των νεκρών. Γύρω στα 750 π.Χ. συντελείται μια ριζική, κατά τον Morris, αλλαγή στις κοινότητες του 8ου αι. π.Χ. ως αποτέλεσμα της πάλης των εξαρτημένων αγροτών (κολλήγων) ενάντια στην αριστοκρατία, με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους, τη διεκδίκηση και την επέκταση της ιδιότητας και των δικαιωμάτων του πολίτη και σ' αυτούς και παράλληλα του δικαιώματος ταφής μέσα στα ίδια οργανωμένα νεκροταφεία. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία πάλης και διεκδίκησης γεννήθηκε και η ιδέα της ελληνικής πόλεως - κράτους. Στην Αθήνα η ιδέα της πόλεως, μετά από ένα διάστημα υιοθέτησής της (750 - 700 π.Χ.) εγκαταλείφθηκε γύρω στα 700 π.Χ., οπότε επικράτησαν και πάλι κοινωνικές δομές αντίστοιχες μ' εκείνες των Σκοτεινών Αιώνων. Κατά τη διάρκεια ωστόσο του 8ου αι. π.Χ. οι Αθηναίοι οδηγήθηκαν εκ νέου σταδιακά προς την ιδέα της πόλεως, η οποία αναγνωρίστηκε και καθιερώθηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη στα τέλη του 6ου αιώνα.¹⁵

Τα συμπεράσματα του Morris είναι οπωσδήποτε ενδιαφέροντα, στηρίζονται ωστόσο αποκλειστικά και μόνο στα ανασκαφικά δεδομένα των νεκροταφείων, που είναι σε πολλές περιπτώσεις αβέβαια, αποσπασματικά και αδημοσίευστα, καθώς και στην ανάλυση και την ερμηνεία μεταγενέστερων φιλολογικών μαρτυριών. Είναι οπωσδήποτε νωρίς να αξιολογηθεί η προσφορά του.

Οι τάφοι της ανασκαφής του 1973 (Σχ. 1)

Οι τάφοι του 1973 στη ΒΑ περιοχή του νεκροταφείου είναι ορθογώνιοι λάκκοι, λαξευμένοι στο φυσικό πέτρωμα και έχουν κατά κανό-

να τις δύο μόνο μακριές πλευρές τους επενδυμένες με πέτρες.¹⁶ Εξαιρέση αποτελεί ο τάφος XXI/73, που φέρει επένδυση και στις τέσσερις πλευρές του, και οι τάφοι XXII και VI/73, που έχουν επενδυμένη με πλάκες και τη βόρεια στενή πλευρά τους. Ο τάφος IX/73 έχει επένδυση μόνο στην ανατολική μακριά πλευρά του ενώ οι τάφοι V, VII, V, VII, XI, XII/73 δεν έχουν καθόλου επένδυση.

Οι τάφοι έχουν χρησιμοποιηθεί κατά κύριο λόγο για ενταφιασμούς. Το κρανίο ήταν πάντα τοποθετημένο προς τη βόρεια πλευρά. Δεν λείπουν όμως και ταφές καύσεως, που αποτελούν την εξαίρεση: ο τάφος I/73 περιείχε χάλκινο λέβητα με υπολείμματα οστών, μέσα στον τάφο XXI/73 βρέθηκε αμφορέας με λίγα οστά και ακόμα μέσα στους τάφους XII/α και XX/73 παρατηρήθηκαν έντονα ίχνη καύσεως. Δύο τεφροδόχοι αμφορείς, με αγγεία ως κτερίσματα, βρέθηκαν σε αβαθή λάκκο έξω από τη νοτιοδυτική γωνία του τάφου VII/73, και ένας ακόμη τεφροδόχος αμφορέας με δύο μικρά αγγεία, στερεωμένος σε κύκλο από πέτρες, αποκαλύφθηκε έξω από τη νότια πλευρά του μεγάλου τάφου III/73. Τέλος, πάνω από τον τάφο IX/73 υπήρχε τεφροδόχος πρόχους με πινάκιο ως πώμα. Οι μικροί σε μέγεθος τάφοι IV, V, XI και XIX/73, που αποτελούν στην ουσία απλούς λάκκους χωρίς επένδυση από λίθους, φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμό νηπίων.

Κατά κανόνα κάθε τάφος χρησιμοποιήθηκε για ένα νεκρό, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, όπως ο τάφος IX/73, που φιλοξένησε τρεις νεκρούς (ο τελευταίος μάλιστα είχε τοποθετηθεί μέσα σε πίθο), καθώς και ο τάφος VIII/73, που περιείχε δύο νεκρούς. Τα κτερίσματα ήταν κατά κανόνα συγκεντρωμένα γύρω από το κεφάλι ή τα πόδια του νεκρού. Σημειώθηκαν όμως περιπτώσεις συστάδας αγγείων πάνω από τάφους ή δίπλα σ' αυτούς, όπως στη νοτιοδυτική και βορειοανατολική γωνία του περιβόλου του τάφου III/73, στα ανατολικά του τάφου II/73, στα ανατολικά του τάφου VII/73 και νότια από τους τάφους XIII και IX/73. Δύο, τέλος, συστάδες αγγείων ήλθαν στο φως πάνω από τον τάφο I/73, η μία στη βόρεια πλευρά του, όπου ήταν στημένος και κρατήρας ως ταφικό σήμα, και η άλλη στη νοτιοδυτική γωνία του. Τα αγγεία των συστάδων αυτών βρέθηκαν σπασμένα μαζί με ίχνη πυράς και φαίνεται ότι αποτελούν κατάλοιπα εναγισμάτων ή χοών.¹⁷

Η Χρυσή ταινία

Μέσα σ' ολόκληρο το νεκροταφείο ξεχωρίζουν τρεις τάφοι, οι (I/73, II/73 και III/73) με το μέγεθος και την επιμέλεια της κατασκευής και κυρίως με τους ορθογώνιους περιβόλους τους (τεμένη νεκρών)¹⁸ από όρθιες μελανές σχιστόπλακες, διαστ. 3,50 X 4,50 ή 3,50 X 5,50 μ.

Οι τάφοι II/73 και III/73, διαστ. 4 X 1,40 μ. ο πρώτος και 3,50 X 1,30 μ. ο δεύτερος, βρέθηκαν μερικώς συλημένοι. Ο τάφος II/73, παρά τη σύληση, περιείχε τρεις σκύφους (αρ. 655, 747, 748), μία πυξίδα (αρ. 654) και δύο πάματα πυξίδων (αρ. 652, 653) που επιτρέπουν τη χρονολόγησή του στην ΥΓ IIα φάση (735 - 720 π.Χ). Περιείχε ακόμα δύο πολύ φθαρμένα θραύσματα χρυσής ταινίας (αρ. 793) (Εικ. 1). Η δυσδιάκριτη παράσταση περιβάλλεται από γραμμικό οδοντωτό κόσμημα, ενώ κατά μήκος των μακρών πλευρών φέρει σειρές κοκκίδων. Ο τάφος III/73 περιείχε δύο αμφορείς (αρ. 733 και 744) που χρονολογούνται στην ΥΓ IIβ φάση (720 - 700 π.Χ.), καθώς και *ακέραιο αλλά πολλαπλά τσακισμένο χρυσό ταινιωτό έλασμα* (αρ. 792) σε τέσσερα συνανηκόντα θραύσματα, μηκ. 0,41 και πλατ. 0,027 μ. με έκτυπες παραστάσεις ζώων και ανά δύο οπές προσαρτήσεως στα αποστρογγυλεμένα άκρα (Εικ. 2). Η παράσταση χωρίζεται σε δύο αντωπές ζωοφόρους με οδοντωτό πλαίσιο κατά μήκος της μακράς κάτω πλευράς με πέντε ζώα η κάθε μια, τα οποία κατευθύνονται προς το κέντρο της παράστασης. Στο μέσο δύο ορθογώνια πεδία (μετόπες) οριζόμενα από κατακόρυφα οδοντωτά πλαίσια φέρουν δύο αντωπές ανακαθισμένες σφίγγες με κράνη και ελικοειδές λοφίο.¹⁹ Η σφίγγα του δεξιού πεδίου δυσδιάκριτη. Στα άκρα του ελάσματος δύο παρόμοια ορθογώνια πεδία, χωρίς το εσωτερικό κατακόρυφο πλαίσιο, πληρούνται με δύο καθισμένες στα πίσω πόδια κρανοφόρους σφίγγες, που βλέπουν προς τα έξω και στρέφονται από βλαστόσπειρα.²⁰ (Εικ. 3, Σχ. 5).

Η αριστερή φρίζα ζώων που κινείται προς τα δεξιά περιλαμβάνει κατά σειρά τα εξής ζώα: ελάφι, λεοντάρι, αίγαγρο, λεοντάρι, αίγαγρο. Η δεξιά φρίζα περιλαμβάνει ελάφι, λεοντάρι, όρθια φτερωτή (;) σφίγγα, λεοντάρι, αίγαγρο. Κάτω από το σώμα των δύο επί κεφαλής αιγάγρων διακρίνεται αναρτημένος διπλούς πέλεκς²¹, ενώ κάτω από το σώμα των δύο ελαφιών, ουραγών της ζωοφόρου, διακρίνεται κορ-

μός δένδρου, του οποίου το θυσανωτό φύλλωμα προεξέχει πάνω από τη ράχη του ζώου²² (Εικ. 3, Σχ. 5).

Οι δύο φρίζες ζώων προέρχονται από διαφορετικές μήτρες η καθεμία. Από άλλη μήτρα προέρχονται και οι δύο ανακαθισμένες σφίγγες στα άκρα του ελάσματος, από τις οποίες μάλιστα η δεξιά έχει κτυπηθεί ανάποδα, όπως συμβαίνει και σε άλλα ελάσματα του είδους.²³ Πιθανότερο φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν επιλεκτικά τα μοτίβα μιας και της αυτής μήτρας.

Η διακοπή του μοτίβου της βλαστόσπειρας πάνω από τις ακραίες σφίγγες, το ανάποδο χτύπημα της δεξιάς ακραίας σφίγγας, η απουσία κάθετων περιγραμμάτων μεταξύ των ακραίων μετοπών και η απουσία του πάνω οριζόντιου οδοντωτού περιγράμματος δείχνουν, ότι ο χρυσοχός σφυρηλάτησε πάνω στη χρυσή ταινία του επιλεκτικά επί μέρους θέματα μιας μεγαλύτερης πλήρους παράστασης, η οποία βρισκόταν αποτυπωμένη πάνω σε μήτρα ορθογώνιου σχήματος. Οι μήτρες από τις οποίες προέρχονται όλες οι γνωστές χρυσές ταινίες των γεωμετρικών χρόνων προορίζονταν για την κατασκευή μεγάλων ορθογώνιων χρυσών ελασμάτων επένδυσης ξύλινων κιβωτιδίων, κοσμηματοθηκών ή λαρνάκων. Θραύσματα από ορθογώνιο χρυσό έλασμα επένδυσης κιβωτιδίου βρέθηκαν στην Ελευσίνα.²⁴ Φέρει πέντε οριζόντιες ταινίες μεταξύ δύο καθέτων. Οι δύο αποτελούν φρίζες ζώων που απαντούν μεμονωμένες σε χρυσά διαδήματα. Από τη μήτρα ενός δεύτερου μικρότερου κιβωτιδίου προέρχεται ορθογώνια συνεχής φρίζα ζώων της οποίας οι πλευρές χρησιμοποιήθηκαν και πάλι μεμονωμένες στη διακόσμηση χρυσών διαδημάτων.²⁵

Όπως παρατηρεί ο Coldstream κάποιος «oriental expertise» από την περιοχή της Συρο - παλαιστίνης πρέπει να συνέβαλε στην κατασκευή των αρχικών χάλκινων πιθανώς, ορθογώνιων καλουπιών και στην επιλογή των θεμάτων.²⁶ Οι χρυσές ωστόσο ταινίες ήταν οπωσδήποτε προϊόντα τοπικών εργαστηρίων χρυσοχοΐας, τα οποία δούλευαν για λογαριασμό της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων της Αθήνας, της Ελευσίνας, της Αναβύσσου, της Ερέτριας και άλλων περιοχών.²⁷

Την παράσταση της ταινίας της Αναβύσσου αποτελούν έξι θέματα, συμμετρικά ανά δύο τοποθετημένα: δύο αντιθετικά κινούμενες σειρές ισάριθμων ζώων, δύο αντωπές σφίγγες μέσα σε τετράγωνες με-

τόπες που καταλαμβάνουν το μέσο της σύνθεσης και δύο σφίγγες σε μετόπες ανά μια σε κάθε άκρο της ταινίας. Η θεματική περιορίζεται αποκλειστικά στον κόσμο των άγριων σαρκοφάγων και φυτοφάγων ζώων, που μετέχουν σε μια ιδιάζουσα δράση, «παράλογη» και αντιφατική: Αγριωπά λεοντάρια με ορθάνοιχτα στόματα πλησιάζουν απειλητικά σε απόσταση αναπνοής τα κερασφόρα ζώα που βόσκουν αμέριμνα, χωρίς να αντιδρούν στον κίνδυνο του θανάτου.

Το στοιχείο αυτό της δράσης χωρίς αντί - δραση, της αντινομίας ανάμεσα στην «αδιατάρακτη ήρεμη ροή της ζωής» και την «krass einschneidende Lebenszerstörung» είναι χαρακτηριστικό της εικονογραφίας της πρώιμης ελληνικής τέχνης, που αποδίδεται σε επίδραση της Ανατολής, όπου οι φρίξεις ζώων έχουν μακρά παράδοση²⁸.

Η παρουσία των σφιγγών, των φανταστικών δαιμονικών αυτών όντων στην ταινία της Αναβύσσου, τόσο μέσα στη δεξιά ζωφόρο, όσο και στις τέσσερις μετόπες, τονίζει το αναπόφευκτο του θανάτου²⁹. Τα κράνη υπογραμμίζουν την πολεμική αγριότητα των δαιμόνων³⁰. Η επιλογή των μοτίβων για τη διακόσμηση των νεκρικών χρυσών ταινιών δεν ήταν τυχαία. Ο προφανής νεκρικός συμβολισμός των παραστάσεων συμβαδίζει με τη λειτουργία τους στα ταφικά έθιμα³¹.

Τα ζώα συντίθενται κατά ζεύγη κερασφόρων - αιλουροειδών. Τα δύο ζεύγη της δεξιάς ζωφόρου διακόπτονται από σφίγγα, ενώ τα δύο ζεύγη της αριστερής ακολουθεί κερασφόρο μόνο. Πρέπει νομίζω να δεχτούμε ότι η ζωφόρος στην αρχική μήτρα συνεχιζόταν για να συμπεριλάβει ένα ακόμα ζώο, ώστε να συμπληρωθούν τα ζεύγη. Οι αναρτημένοι κάτω από την κοιλιά των αιγών διπλοί πέλεκεις είναι παράδειγμα μοναδικό, όσο γνωρίζω, στην εικονογραφία της περιόδου. Πέλεκεις εμφανίζονται συνήθως αναρτημένοι πάνω από τη ράχη αλόγων σε βοιωτικά ΥΓ αγγεία και σε αγγεία της συλλογής Cesnola, των οποίων το εργαστήριο τοποθετείται στη Νάξο ή την Εύβοια³².

Τα περιγράμματα είναι αβέβαια, τα πόδια των ζώων δύσκαμπτα και ογκώδη σε σχέση με τους κορμούς, τα κεφάλια των λεονταριών φύονται απευθείας από τους ώμους, η κίνηση ιδιαίτερα στα λεοντάρια, αδέξια και σπασμωδική. Η χαλαρή σύνδεση με το οριζόντιο πεδίο σε συνδυασμό με τη σπασμωδικότητα των κινήσεων, την απουσία βάθους και το ασύμμετρο των αποστάσεων δημιουργεί την εντύπωση

αιώρησης των ζώων μέσα στο πεδίο (Εικ. 3, Σχ. 5). Η απόδοση στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος, όπως δένδρων με θυσανωτό φύλλωμα, δεν παρατηρείται στις ως σήμερα γνωστές χρυσές ταινίες της γεωμετρικής περιόδου. Εξαίρεση αποτελούν οι ταινίες A20, A21 και A22 της ομάδας III του Ohly, όπου όμως τα κλαδιά των δένδρων δεν δηλώνουν το τοπίο, αλλά αποτελούν όπλα στα χέρια κενταύρων³³.

Η φυσιοκρατική απεικόνιση αυτή των δένδρων, που όπως σημειώσαμε παραπάνω βρίσκει τα παράλληλά της στη μικρογλυπτική της Υστεροελλαδικής περιόδου³⁴, και πρέπει να αποδοθεί σε νέα επίδραση της Ανατολής³⁵, δημιουργεί μιαν άλλης μορφής αντίθεση σε αντιπαραβολή με τη παρατακτικότητα, τη συμμετρική ανάπτυξη της σύνθεσης και γενικά τον υπαινικτικό και αφαιρετικό χαρακτήρα της παράστασης.

Αν θέλει κανείς ν' αναζητήσει αντίστοιχες παραστάσεις θα τις βρει κατ' αρχήν στα βοιωτικά αγγεία της ΥΓ περιόδου και όχι στα αττικά. Η παράσταση του βοιωτικού κράτηρα Αθηνών 12896³⁶ εμφανίζει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που παρατηρήσαμε στη χρυσή ταινία της Αναβύσσου: μεγάλα άκρα, αδέξιες και σπασμωδικές κινήσεις, χαλαρή σύνδεση με το έδαφος, αιώρηση των μορφών στο πεδίο.

Η αττική πυξίδα (Παρίσι A514) της μεταβατικής περιόδου ΜΓ II - ΥΓ I (760 - 750 π.Χ) φέρει κάτω από τις λαβές απεικονίσεις αλόγου, αιγάγου και τριών ζώων, που ο Coldstream³⁷, αναγνωρίζει ως χοίρους. Νομίζω ότι τα τρία αυτά ζώα μπορεί πρώτον να αναγνωρισθούν ως λεοντάρια³⁸ και δεύτερον να παραβληθούν προς τα λεοντάρια της χρυσής ταινίας της Αναβύσσου.

Η *χρονολόγηση* της χρυσής ταινίας της Αναβύσσου παρουσιάζει προβλήματα. Η ΥΓ II/α - β κεραμική του τάφου III/73 όπου βρέθηκε μπορεί να θεωρηθεί απλώς ως *Terminus ante quem*. Η ανάλυση που προηγήθηκε έδειξε ανάμιξη πρώιμων και ύστερων στοιχείων και ανατολικές καταβολές και βοήθησε να προβάλουν ορισμένα χαρακτηριστικά που παρουσιάζονται στις χρυσές ταινίες της λεγόμενης Ανατολικής Ομάδας του 760 - 720 π.Χ. Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει είκοσι περίπου χρυσές ταινίες που διαφοροποιούνται σε τέσσερις υπο - ομάδες με βάση τα επί μέρους τεχνοτροπικά στοιχεία τους³⁹.

Η χρυσή ταινία Berlin, Antiquarium G 308 (7901)⁴⁰ είναι παρό-

μοια με της Αναβύσσου, ελλιπής όμως κατά το δεξιό άκρο και σε χειρότερη κατάσταση διατήρησης (σωζ. μηκ. 0,25μ, πλατ. + 0,03μ.). Φαίνεται να προέρχεται από την ίδια με την ταινία της Αναβύσσου αρχική μήτρα, τα μοτίβα της οποίας χρησιμοποιήθηκαν επιλεκτικά, όπως και στην ταινία της Αναβύσσου. Το οδοντωτό πλαίσιο είναι ακριβώς όμοιο, οι δύο μεσαίες μετόπες φέρουν κρανοφόρους σφίγγες, η αριστερή ζωφόρος φέρει πέντε ζώα, τρία ελάφια και δύο λεοντάρια. Το έκτο ακραίο ζώο λείπει κι εδώ. Αντί αιγάγων στην κορυφή των ζωφόρων υπάρχουν ελάφια, κάτω από τη μεσαία αριστερή σφίγγα σώζεται κεφάλι αιγάγου, κάτω και πάνω από τα οδοντωτά πλαίσια εμφανίζονται ομόκεντρα ημικύκλια, οι βλαστόσπειρες λείπουν.

Λόγω της επιλεκτικής χρησιμοποίησης μοτίβων και στις δύο ταινίες, Αναβύσσου 792 και Βερολίνου G1, 308 (7901) η σχεδιαστική αποκατάσταση της αρχικής μήτρας παρουσιάζει προβλήματα, είναι ωστόσο δυνατή με μεγάλο ποσοστό πιθανότητας. Η αποκατάσταση που επιχειρούμε (Σχ. 6) στηρίζεται στις εξής αρχές: α) στην κατά ζεύγη ανάπτυξη των ζωφόρων (= έξι ζώα σε κάθε ενότητα) και β) στην αντιστοιχία των δύο αντωπών ζωφόρων.

Στο μέσον της παράστασης έχει τοποθετηθεί η ταινία του Βερολίνου, πλαισιούμενη άνω και κάτω από τα ομόκεντρα ημικύκλια και τις τριπλές τεθλασμένες, σύμφωνα με την αποκατάσταση του Ohly⁴¹. Η αριστερή ζωφόρος της ταινίας της Αναβύσσου έχει τοποθετηθεί στο άνω αριστερό της μήτρας, ενώ η δεξιά στο κάτω δεξιό με πανομοιότυπη καθρεφτική επανάληψή τους στο δεξιό και αριστερό του αντίστοιχα, σύμφωνα με την αρχή της αντιστοιχίας των αντωπών ζωφόρων. Οι δύο ακραίες σφίγγες της ταινίας της Αναβύσσου με τις βλαστόσπειρες τοποθετήθηκαν στα «πόδια» της μήτρας, ώστε να αποκατασταθεί η γνωστή μορφή του κιβωτιδίου. Το μοτίβο της βλαστόσπειρας τοποθετήθηκε τέλος στο άνω και κάτω πλαίσιο της μήτρας, σύμφωνα με το παράδειγμα της Ελευσίνας.

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π. Θέμελης, ΑΔ 29 (1973/74), Αθήνα 1979, Χρονικά, 108.
2. Ν. Βερδελής - Κ. Δαβάρας, Ανασκαφή Αναβύσσου, ΑΔ 21 (1966), Αθήναι 1968: Χρονικά, 97 - 98, πίν. 92α - 95.
3. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής 1969/1970 δεν έχουν δημοσιευθεί.
4. Έχει αναγνωρισθεί ως χθόνιο ιερό: Π. Θέμελης, ό.π., 109.
5. Κ. Kübler, Kerameikos, V. 1, Βερολίνο 1954. R. Hackmann, Βιβλιοκρισία του Κ. Kübler, Ker. V. 1, στο Göttinger Gelehrte Anzeiger 215, 1963, 47 - 63. W.G. Cavanagh, Attic burial customs, c.20000 - 700 B.C. (διατριβή), Bedford College, Λονδίνο 1977, 289 και 336. Λίγοι τάφοι της Πρώιμης και Μέσης Γεωμετρικής περιόδου έχουν βρεθεί στην Αττική, κυρίως στο νότιο νεκροταφείο της Ελευσίνας, στο Μαραθώνα, στη Μερέντα και την Παλιά Κοκκινιά: ΑΕ 1885, 169 - 84. 1989, 29 - 112. 1912, 1 - 39. ΠΑΕ 1934, 29 - 38, 1939, 27 - 39. ΑΑ 1935, 181 - 2, 1940, 178 - 83. Αθήναιον 2, 1874, Έργον, 1960, 30 - 7. ΑΔ. 25, 1976, 127 - 9. ΑΑΑ, 1972, 298 - 304. ΑΕ 1969, 217, αρ. 9. Ν. Coldsream, Geometric Greece, Λονδίνο 1977, 35.
6. Hesp. 43, 1974, 329 - 365.
7. I. Morris, Burial and ancient society. The rise of the greek city - state, στη σειρά New Studies in Archaeology, Cambridge 1987, 79.
8. Κ. Kübler, Kerameikos, V.1, 1954, 8.
9. I. Morris, ό.π., 81 - 82.
10. Βλ. σημ. 5.
11. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, 75 - 80 (= Καβαλόττι). ΑΔ 17, 1961/62, Χρονικά, 22 - 23. ΑΔ 21, 1966: Χρονικά: 61 - 63. ΑΔ 23, 1968: Χρονικά, 82 (= οδός Πειραιώς). - Hesp. 9, 1940, 271. 19, 1950, 330. 20, 1951, 187 - 252. 22, 1953, 39. 29, 1960, 402 - 416. Agora VIII, (1962), 125 - 131 (= Αγορά).
12. ΑΔ 22, 1967: Χρονικά, 79 - 83.
13. I. Morris, ό.π., 82 - 85.
14. I. Morris, ό.π., 9.
15. Morris, ό.π.,
16. Πρβ. Ν. Βερδελή - Κ. Δαβάρα, ό.π. 97.
17. D.C. Kurtz - J. Boardman, Greek Burial Customs, Λονδίνο 1971, 215 κ.ε. R. Garland, The Greek Way of Death, Cornell 1985, 3 και 170. E. Rohde, Psyche: The Cult of Souls and Belief in Immortality among the Greeks (αγγλ. μετάφραση W.

- Hills), Λονδίνο 1925⁸, κεφ. 5, αρ. 107.
18. S.C. Humphreys, Family Tombs and Tomb Cult in Ancient Athens - Tradition or Traditionalism?, JHS 100 (1980), passim. R. Garland, A. first Catalogue of Attic Peribolos Tombs, BSA 77 (1982), passim.
  19. Πρβλ. BSA 47 (1952), πίν. 28,1. N. Coldstream, Geometric Greece, Λονδίνο 1977, 285, πίν. 92 (= Χάλκινο ανάγλυφο έλασμα από το Καβούσι της Κρήτης με κρανοφόρους σφίγγες). Για τη σφίγγα γενικά βλ. A. Dessenne, Le Sphinx etude iconographique, Παρίσι, 1957. Για τις παραστάσεις σφίγγων στην Κρήτη (MMII - YM III) και την ηπειρωτική Ελλάδα (YEI - III) στα προϊστορικά χρόνια, την καταγωγή και τους πιθανούς συμβολισμούς βλ. X. Τζαβέλλα - Evjen, Τα περρωτά όντα της προϊστορικής εποχής του Αιγαίου, Βιβλ. Αρχ. Ετ., αρ. 68, Αθήνα 1970, 92 κ.ε., 111 κ.ε. Πρβλ. και I. Scheibler, Die symmetrische Bildform in der frühgriechischen Flächen - Kunst, Kallmünz 1960, 18. Fr. Poulsen, Der Orient und die frühgriechische Kunst, 1912, 110. E. Kunze, Kretische Bronzereliefs, 1931, 252 κ.ε. και αρ. 5, πίν. 7 κ.ε. ASAtene 13/14, 1930/31, 101, εικ. 32. 10/12, 1927/29, 63, εικ. 37, 42, 43, 44. H. Walter, Der Sphinx, Antike und Abendland, IX, 63 - 72, πίν. 1 κ.ε. J. Schäfer, Studien zu den griechischen Reliefpithot, Kallmünz 1957, 31 κ.ε.
  20. D. Ohly, Griechische Goldbleche des 8 Jhs v. Chr., Βερολίνο 1953, 80, σημ. 49 - 50.
  21. Διπλός αναρτημένος πέλεκυς πάνω από τη ράχη αλόγων εικονίζεται στη βοιωτική οينوχόη της Κοπεγχάγης 5371 (Coldstream, Greek Geometric Pottery, 208, πίν. 45α), τον κυκλαδικό ή ευβοϊκό κρατήρα N. Υόρκης 74.51.965 και την οينوχόη N. Υόρκης 74.51.838 της συλλογής Cesnola (Coldstream, ό.π., πίν. 35 και πίν. 36α) Βλ. και B. Schweitzer, Greek Geometric Art. (αγγλ. μεταφρ.) Λονδίνο 1971, 69, Εικ. 31.
  22. Παραδείγματα δένδρων με θυσανωτό φύλλωμα που εξέχει από τη ράχη ζώου βρίσκει κανείς στη μυκηναϊκή τέχνη, ιδιαίτερα τη σφραγιδογλυφία: Α. Σακελλαρίου, Μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία, Αθήνα 1966, 32. - 33. II. Θέμελης, Μυκηναϊκός δακτύλιος εκ Βαρκίζης, AAA 7, 1974, 430, εικ. 8.
  23. D. Ohly, ό.π., 55.
  24. Ohly, ό.π., 22, 47 κ.ε. πίν. 4.
  25. Ohly, ό.π. (ταινία A1 και A5).
  26. N. Coldstream, Geometric Greece, Λονδίνο 1977, 124. Πρβλ. B. Schweitzer, Greek Geometric Art (αγγλ. μεταφρ.), Λονδίνο 1971, 600.
  27. Coldstream, ό.π., R. Higgins, Greek and Roman jewellery, 1980², 97.
  28. Ohly, ό.π., 73 - 74 και 105 κ.ε. Πρβλ. N. Himmelmann, Wildschütz, Erzählung und Figur in der archaischen Kunst, Mainz 1967, 84 κ.ε. Schweitzer, ό.π., 195, 186 - 200.
- Από τις φρίξεις ζώων των γεωμετρικών ταφικών αγγείων απουσιάζει το στοιχείο της δράσης. Το ίδιο ζώο επαναλαμβάνεται μονότονα σε όλο το μήκος των ζωφόρων.
29. Για το χθόνιο χαρακτήρα των σφίγγων και άλλων δαιμονικών όντων βλ. RE III A2, 1706, λ. Sphinx (Herbig). E. Buschor, Musen des Jenseits, 42 κ.ε. Ohly, ό.π., 80.
  30. Ohly, ό.π., 73.

31. Οι χρυσές ταινίες τοποθετούνται συνήθως γύρω στο μέτωπο του νεκρού, οπότε ορθώς αποκαλούνται διαδήματα, ενίοτε όμως δένονται γύρω στο πηγούνι και το στόμα του νεκρού, για να το συγκρατούν κλειστό. Οι χρυσές ταινίες στην περίπτωση αυτή προσαρμόζονται πάνω σε λινές «οθόνες»: M. Andronikos, *Totenkult* 1968, 41 κ.ε., εικ. 1. D. Kurtz - J. Boardman, ό.π. 364, πίν. 33.
32. Βλ. σημ. 21 και Schweitzer, ό.π. 69, εικ. 31.
33. Ohly ό.π., 43. .
34. Βλ. σημ. 22.
35. E. Akurgal, *The Art of Greece. Its origins in the Mediterranean and Near East*, N.Y. 1968, 159, πίν. 42 (χρυσό συριακό στέμμα του 750 - 700 π.Χ., με έντυπες παραστάσεις αιγώνων και δένδρων).
36. *Coldstream*, ό.π., 207, πίν. 44 J και πίν. 45 d (λεοντάρια). Βλ. και Schweitzer, ό.π., 99 - 100 και 214, εικ. 125 - 126 (= Βοιωτική οινόχνη και πόρπη με «αιωρούμενα» ζώα).
37. *Coldstream*, ό.π., 27, πίν. 4e - h. Benton, *Horse, Bird and Man*, πίν. XXIII,9
38. Η απεικόνιση χοίρων είναι άγνωστη στη γεωμετρική εικονογραφία.
39. Higgins, ό.π., 97. Η δεύτερη λεγόμενη *Ελληνίζουσα Ομάδα* περιλαμβάνει ισάριθμες περίπου χρυσές ταινίες του 740 - 710 π.Χ.
40. Ohly, ό.π., 34 (A17): υπο-ομάδα III.
41. Ohly, ό.π., 34, εικ. 24.
42. Ohly, ό.π. πίν. 15, 2 και 16.

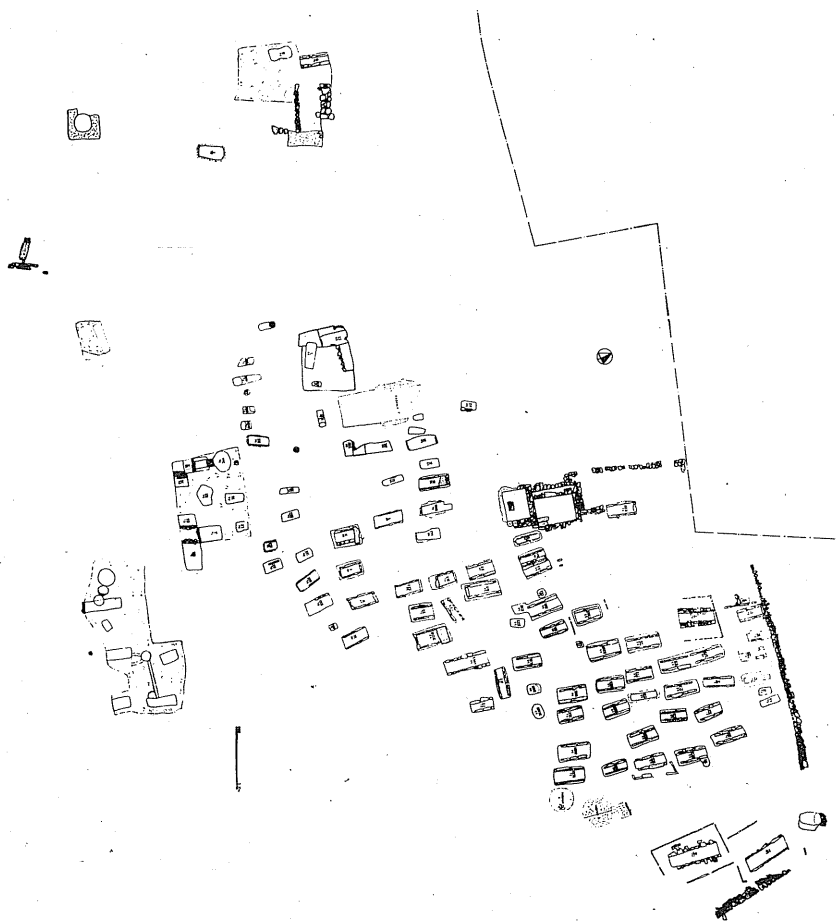
*Summary***GOLD FUNERARY BAND OF THE 8th c. B.C.
FROM ANAVYSSOS**

The Aghios Pandleimon, Anavyssos cemetery of the Geometric period is the only one fully excavated in Attica outside Athens; it comprises more than one hundred tombs dated from EG II/MGI to LGIIB periods, twenty of which were excavated in 1973 (Deltion 29 (1973), Chr. 108). Tomb III/73 on the NE corner of the cemetery contained two amphoras of the LG IIb phase (720 - 700 B.C.), as well as a flimsy gold band (L. 0,41m., W. 0,27m.) recomposed by four joining fragments (Inv. Nr. 792). It carries an embossed decoration made by four different pressings in a mould much larger than the band; two animal friezes, of five animals each, move towards the center, occupied by two heraldic sphinxes, wearing helmets with spiral crests; the sphinxes are placed in rectangular panels framed by a tooth motive, the same motive runs along the lower edge of the band; two more sphinxes on both ends of the band, the right one being turned upside down; partly preserved double spiral motive above the head of the side sphinxes. The animals represented on the left frieze, from left to right, are: deer, lion, wild goat, lion, wild goat, while on the right frieze, from right to left: deer, lion, winged sphinx, lion, wild goat. A double axe hangs below the body of the wild goats on head of the animal friezes, while a tree trunk with leaf bunches is visible below and above the body of the deers on both ends of the friezes. Double axes hanging down above the body of horses occur on boeotian LG vases as well as on LG vases of the Cesno-

la collection in Oxford, considered to be of naxian or rather euboean origin. Trees as features of the natural environment do not appear on the gold bands of the Geometric period, with the exception of bands A20, 21, 22 (Group III of Ohlys' classification), where the tree branches however are not part of the landscape but weapons in the hands of centaurs; this orientalising element of landscape, whose parallels are to be sought in the late Mycenaean Glyptik, comes into contrast with the symmetry of the composition, the absence of depth and the spasmodic movements of the bulky animals with the rather rigid legs, which do not always touch the ground. Comparable animal representations occur on LG Boeotian rather than Attic vases.

The badly and partly preserved gold «Berlin, Antiquarium G1, 308 (7901)» carries almost identical to the Anavyssos embossed animal friezes. Both bands, which can be ascribed to the «Orientalising Group» (760 - 720 B.C.) are products of the same workshop; their decoration seems to have been made by successive eclectic pressings in one and the same large rectangular mould primarily designed for making the front gold covering of a jewel casket.

P. THEMELIS

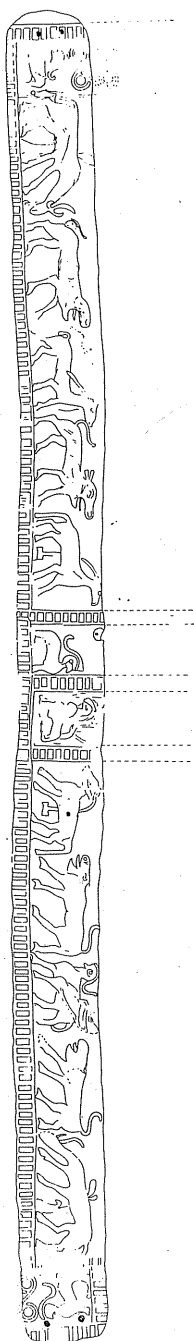

Σχεδ. 1. Γενική κάτοψη του γεωμετρικού νεκροταφείου της Αναβύσσου. (Ανασκαφή 1965, 1970 και 1973).

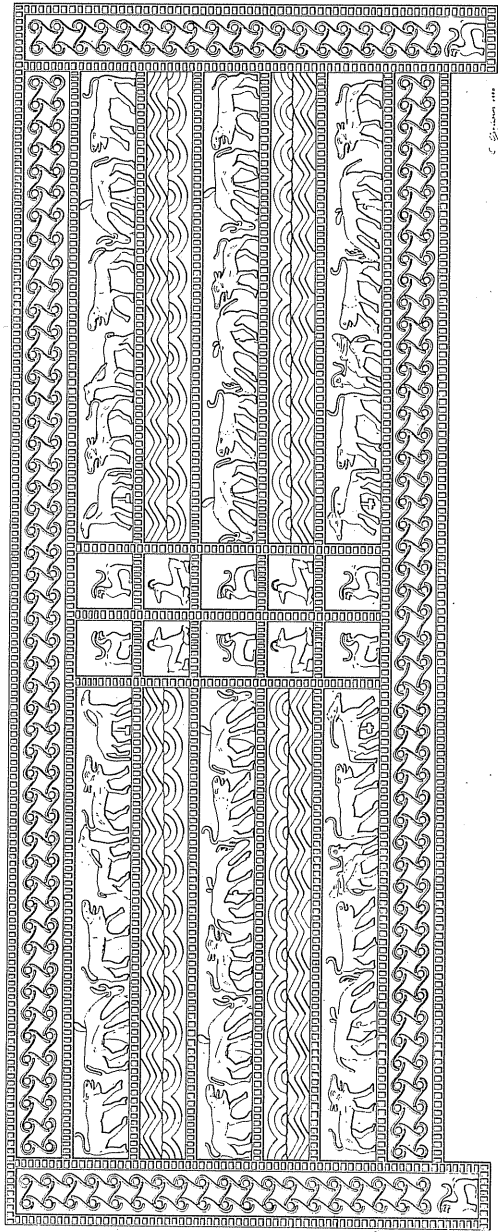

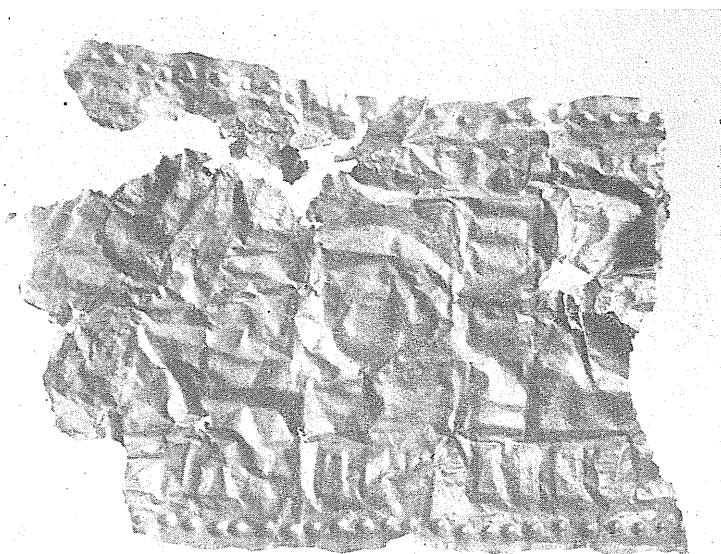

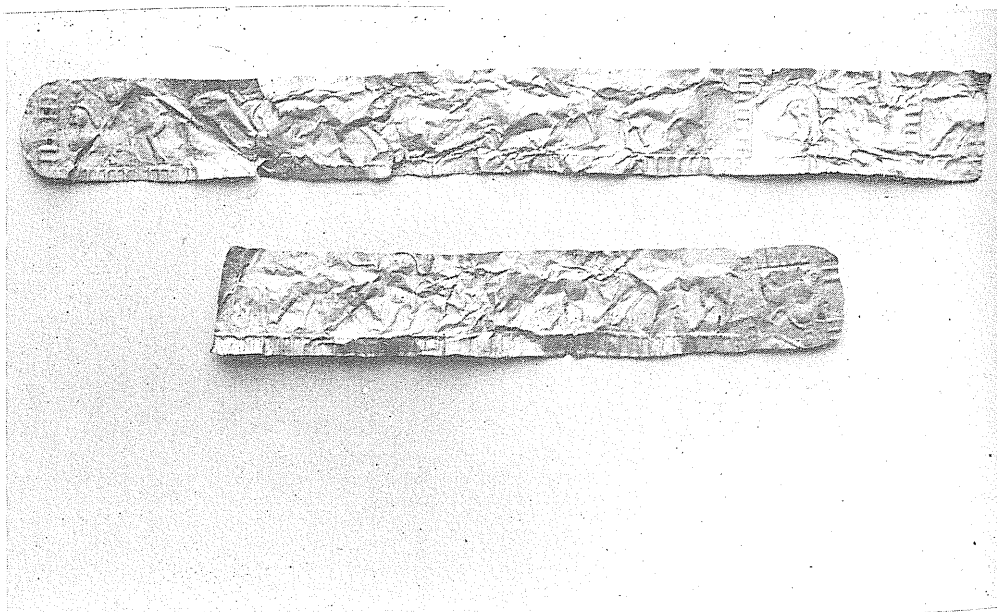
Σχ. 5. Η χρυσή ταινία (αρ. 792) από τον τάφο III/73.

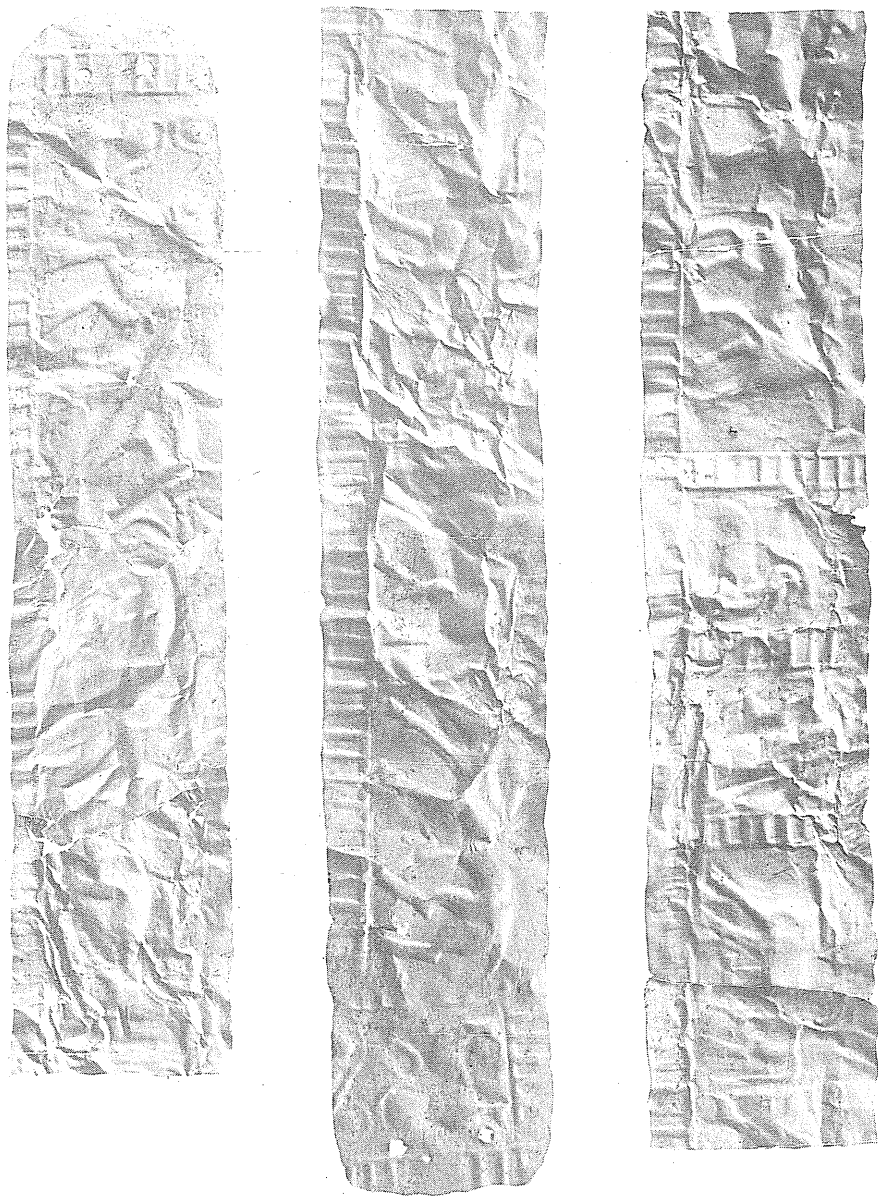
Σχεδ. 6. Σχεδιαστική αποκατάσταση της μήτρας.

Εικ. 1. Θραύσμα χρυσής ταινίας (αρ. 793) από τον τάφο II/73.

Εικ. 2. Η χρυσή ταινία (αρ. 792) από τον τάφο III/73.

Εκ. 3. Η χρυσή ταινία (αρ. 792) από τον τάφο III/73 συγκολλημένη.